

Πωλ Άβριτς, Για το βιβλίο "Θεός και Κράτος" του Μιχαήλ Μπακούνιν

Το «Θεός και Κράτος» έχει γίνει το πιο πολυδιαβασμένο και συχνά μνημονεύόμενο έργο του Μπακούνιν. Ο βασικός ίσως λόγος της δημοτικότητας του είναι ότι εκθέτει, με ζωντανή γλώσσα και σχετικά συνοπτικά, τα βασικά στοιχεία του αναρχικού πιστεύω του Μπακούνιν. Το βασικό χαρακτηριστικό του «Θεός και Κράτος» είναι η απόρριψη κάθε μορφής εξουσίας κι επιβολής απ' τον Μπακούνιν.

Σε μια συγκλονιστική παράγραφο, αφήνει να ξεσπάσει η οργή του ενάντια «σε όλους τους βασανιστές, όλους τους καταπιεστές κι όλους τους εκμεταλλευτές της ανθρωπότητας — παπάδες, μονάρχες, κρατικούς, αξιωματούχους, στρατιωτικούς, δημόσιους κι ιδιωτικούς, χρηματιστές, κάθε λογής επίσημους, αστυνόμους, χωροφύλακες, δεσμοφύλακες και δήμιους, καπιταλιστές κι αγιογδύτες, συμβολαιογράφους και μεγαλοκτηματίες, δικηγόρους, οικονομολόγους, πολιτικούς κάθε απόχρωσης, μέχρι τον πιο μικρό εμποράκο που πουλάει ζαχαρωτά».

Αλλά οι κύριοι θεσμοί της ανθρώπινης υποδούλωσης — «οι δυο εφιάλτες μου», όπως τους αποκαλεί — είναι η εκκλησία και το κράτος. Κάθε κράτος είναι το όργανο με το οποίο μια προνομιούχα μειονότητα έχει αποκτήσει εξουσία πάνω στην τεράστια πλειονότητα. Και κάθε εκκλησία είναι πιστός σύμμαχος του κράτους στην καθυπόταξη της ανθρωπότητας. Σ' όλη την πορεία της ιστορίας, οι κυβερνήσεις χρησιμοποίησαν τη θρησκεία τόσο σα μέσο για να κρατήσουν τους ανθρώπους στην άγνοια όσο και σαν «ασφαλιστική δικλείδα» της ανθρώπινης εξαθλίωσης κι απογοήτευσης.

Επιπλέον, η ίδια η ουσία της θρησκείας είναι ο υποβιβασμός της ανθρωπότητας προς μεγαλύτερη δόξα του θεού. «Όντας ο θεός το παν», γράφει ο Μπακούνιν, «ο πραγματικός κόσμος κι ο άνθρωπος δεν είναι τίποτα. «Όντας ο θεός η αλήθεια, η δικαιοσύνη, το καλό, η ομορφιά, η δύναμη κι η ζωή, ο άνθρωπος είναι το ψέμα, η αδικία, το κακό, η ασχήμια, η αδυναμία, κι ο θάνατος. Όντας ο θεός ο αφέντης, ο άνθρωπος είναι δούλος». Συνακόλουθα, όχι λιγότερο απ' το κράτος, η θρησκεία είναι η άρνηση της ελευθερίας και της ισότητας. Έτσι, αν ο θεός υπήρχε πραγματικά, καταλήγει ο Μπακούνιν αντιστρέφοντας ένα περίφημο απόφθεγμα του Βολταίρου, «θα έπρεπε να τον καταργήσουμε».

Ο Μπακούνιν κήρυξε έναν αδιάλλακτο πόλεμο ενάντια στην Εκκλησία και το Κράτος. Αν οι άνθρωποι θέλουν να είναι ελεύθεροι, πρέπει ν' απαλλαγούν απ' το διπλό ζυγό της θρησκευτικής και της κοσμικής εξουσίας. Για να το πετύχουν αυτό θα πρέπει ν' αφυπνίσουν τις δυο «πιο πολύτιμες ιδιότητες», με τις οποίες είναι προικισμένοι: τη δύναμη της σκέψης και την επιθυμία της εξέγερσης. Η ίδια η ανθρώπινη ιστορία άρχισε με μια πράξη σκέψης κι εξέγερσης. Αν ο Αδάμ κι η Εύα υπάκουαν στο θεό, όταν τους απαγόρευσε ν' αγγίξουν το δέντρο της γνώσης, η ανθρωπότητα θα ήταν καταδικασμένη σε αιώνια δουλεία. Όμως ο Σατανάς — «ο αιώνιος εξεγερμένος, το πρώτο ελεύθερο πνεύμα κι απελευθερωτής του κόσμου» — τους έπεισε να δοκιμάσουν τον καρπό της γνώσης και της ελευθερίας. Τα ίδια αυτά όπλα — η λογική κι η εξέγερση — πρέπει τώρα να στραφούν ενάντια στη θρησκεία και το κράτος. Και μόλις ανατραπούν, θ' ανατείλει μια νέα Εδέμ για την ανθρωπότητα, μια νέα εποχή ελευθερίας κι ευτυχίας.

Όμως το καθήκον της απελευθέρωσης, προειδοποιεί ο Μπακούνιν, δε θα είναι εύκολο. Γιατί έχει ήδη εμφανιστεί μια νέα τάξη που επιδιώκει να κρατήσει τις μάζες στην άγνοια, για να τις εξουσιάζει. Αυτοί οι επίδοξοι καταπιεστές είναι οι διανοούμενοι και πάνω απ' όλους ο Μαρξ κι οι οπαδοί του «ιερείς της επιστήμης», χειροτονημένοι σε μια νέα προνομιούχα εκκλησία ανώτερης εκπαίδευσης. Η κυβέρνηση των διανοούμενων, σύμφωνα με τον Μπακούνιν, δε θα 'ταν λιγότερο καταπιεστική απ' την κυβέρνηση των βασιλιάδων ή των παπάδων ή των ιδιοκτητών. Η διακυβέρνηση μιας μορφωμένης ελίτ, σαν τους χειρότερους θρησκευτικούς και πολιτικούς δεσποτισμούς του παρελθόντος, «δεν μπορεί παρά να είναι αδύναμη, γελοία, απάνθρωπη, σκληρή, καταπιεστική, εκμεταλλευτική, ολέθρια».

Μ' αυτή την προειδοποίηση ο Μπακούνιν πρόβλεψε τη «νέα τάξη», μια ετικέτα που οι μεταγενέστεροι κριτικοί έμελλε να κολλήσουν στους κληρονόμους του Μαρξ στον 20ό αιώνα. Επιτέθηκε στους θεωρητικούς και τους ιδρυτές συστημάτων, που η λεγόμενη «επιστήμη της κοινωνίας» τους θυσίαζε την πραγματική ζωή στο βωμό σχολαστικών αφαιρέσεων. Αρνήθηκε να ξεφορτωθεί τις φαντασιώσεις της θρησκείας και της μεταφυσικής απλά και μόνο για να τις δει ν' αντικαθίστανται απ' ότι θεωρούσε νέες φαντασιώσεις της ψευδο-επιστημονικής κοινωνιολογίας. Συνακόλουθα, διακήρυξε μιαν «εξέγερση της ζωής ενάντια στην επιστήμη ή μάλλον ενάντια στη διακυβέρνηση της επιστήμης». Γιατί η αληθινή αποστολή της επιστήμης και της μάθησης, επέμενε, δεν ήταν να κυβερνάνε τους ανθρώπους, αλλά να τους σώσουν απ' τη δεισιδαιμονία, το μόχθο και την αρρώστια.

«Κοντολογής», γράφει στο Θεός και Κράτος, «η επιστήμη είναι η πυξίδα της ζωής, όχι όμως η ίδια η ζωή». Πώς μπορεί όμως ν' αποφευχθεί αυτή η νέα μορφή δεσποτισμού; Ο Μπακούνιν απαντάει ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί αν αφαιρεθεί η εκπαίδευση απ' τη μονοπωλιακή αρπάγη των προνομιούχων τάξεων και γίνει προσιτή στον καθένα με ίσους όρους. Σαν το

κεφάλαιο, η μάθηση πρέπει να πάψει ν' αποτελεί κληρονομιά των λίγων και να γίνει κληρονομιά όλων «ώστε οι μάζες, παύοντας να είναι κοπάδια που τα οδηγούν και τα κουρεύουν οι προνομιούχοι παπάδες, να πάρουν στα χέρια τους τη μοίρα τους».

Αυτό ήταν το μεγάλο μήνυμα του «Θεός και Κράτος». Ωστόσο, δεν εκδόθηκε παρά το 1882, 6 χρόνια μετά το θάνατο του Μπακούνιν. Γιατί μόνον τότε βρήκαν, ανάμεσα στα χαρτιά του, αυτό το χειρόγραφο δυο πολύ γνωστοί αναρχικοί, ο Κάρλο Καφιέρο κι ο Ελνζέ Ρεκλύ, που ήταν στενά συνδεμένοι μαζί του στα τελευταία χρόνια της ζωής του, όταν η ελευθεριακή θεωρία του γνώρισε την πιο πλήρη της άνθηση.

Το χειρόγραφο τελειώνει στη μέση μιας πρότασης κι ο Καφιέρο κι ο Ρεκλύ, όπως διηγούνται στον Πρόλογό τους, πιστεύοντας ότι είναι μέρος ενός γράμματος ή έκθεσης, αναλάβανε να ψάξουν για να βρουν το υπόλοιπο. Οι προσπάθειες τους, όμως, υπήρξαν μάταιες κι έτσι εκδώσανε το κουτσουρεμένο κείμενο στη Γενεύη, με μορφή μπροσούρας, δίνοντας του τον τίτλο Θεός και Κράτος, με τον οποίο έμελλε να γίνει γνωστό. Δεν υποπτεύθηκαν —ούτε έμαθαν ποτέ— ότι το χειρόγραφο ήταν στην πραγματικότητα ένα αδημοσίευτο κομμάτι του έργου «Η Κνουτογερμανική Αυτοκρατορία κι η Κοινωνική Επανάσταση», ενός έργου φιλόδοξου για το οποίο ο Μπακούνιν δούλεψε απ' το 1870 ως το 1872, αλλά δεν κατάφερε ποτέ να ολοκληρώσει.

*Απόσπασμα από κείμενο του Paul Avrich, που δημοσιεύθηκε το 1970 στην Νέα Υόρκη